

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
4. Газман О. Потери и обретения в воспитании после 10 лет перестройки / О. Газман // Воспитание и педагогическая поддержка детей в образовании. – М. [б.и.], 1996. – С. 4-25.
5. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. А. Колупаєва. – К. : "Самміт-Книга", 2009. – 272 с.
6. Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-сирот: социально-эмоциональные проблемы / [Л. М. Шипицына, Е. И. Казакова, А. М. Витковская и др.]; под науч. ред. Л. М. Шипицыной, Е. И. Казаковой. – СПб. : Ин-т спец. педагогики и психологии, 2000. – 106 с.

In the article psychology and pedagogic support of children with special needs as a condition of realization their right to education was characterized.

Keywords: Children with special needs, psychology and pedagogic support, development, education.

Отримано 25.2.2012

УДК 37.018.1 – 056.36

А.В. Козак

СОЦІАЛЬНА РОЛЬ БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ

У статті розглядаються деякі проблеми виховання розумово відсталих дітей, показана соціальна роль батьків у вихованні даної категорії дітей.

Ключові слова: розумово відстала дитина, виховання, батьки, соціалізація.

В статье рассматриваются некоторые проблемы воспитания умственно отсталых детей, показана социальная роль родителей в воспитании данной категории детей.

Ключевые слова: умственно отсталый ребенок, воспитание, родители, социализация.

Актуальність виховання та індивідуального розвитку дитини з особливими потребами завжди була важливим питанням для науковців та для батьків, вчителів і вихователів, які співпрацюють з даними дітьми. Статистика свідчить, що з кожним роком таких дітей стає все більше і більше, вони потребують допомоги кваліфікованих працівників, але не все залежить від них, оскільки дитина також виховується у сім'ї, оточенні, суспільстві все це повністю формує особистість дитини з особливими потребами. Саме тому слід звернути увагу на роль батьків у процесі виховання відповідної категорії дітей, адже батьки самою природою призначені і суспільством уповноважені бути першими вихователями своїх дітей. Саме вони разом зі школою допомагають дітям набратися сил і розуму, освоїти основи людської культури, підготуватися до самостійного життя і праці. У родині закладається фундамент особистості зростаючої людини, і в ній же відбувається її розвиток і становлення як громадянина.

Грамотне виховання дитини з відхиленнями у розвитку можливе тільки в тому випадку, якщо батьки та педагоги розуміють її проблеми і при цьому сім'я, і особливо батьки, зберігає душевну рівновагу. Тільки спокійні, що люблять свою дитину батьки стають активними помічниками педагогу і перш за все своїй дитині.

Народження ослабленої, хворої дитини, як правило, змінює уклад і психологічний клімат у сім'ї. Всі члени родини, і особливо мати, знаходяться в стані емоційного стресу. Стан тривалого стресу призводить до підвищеної дратівливості членів сім'ї, порушення взаємин між подружжям, що вкрай несприятливо відбивається на психічному здоров'ї дитини.

Тривалий емоційний стрес, який відчувають батьки дитини з особливими потребами, формує певні особливості їх особистості, такі як підвищена чутливість і тривожність, невпевненість у собі, внутрішня суперечливість. Батьки скуті, напружені, вони рідко посміхаються, вкрай непослідовні в спілкуванні з власною дитиною. Все це заважає встановленню нормальних сімейних взаємин. В результаті у цій ситуації не тільки ускладнено проведення лікувально-педагогічних заходів, спрямованих на корекцію наявних порушень і відхилень у розвитку, але у дитини ще і формуються вторинні невротичні реакції, вона може вирости нервовою, збудливою, у неї можуть ще більшою мірою виявлятися відставання в розвитку, особливо затримується розвиток мовлення і моторики, процес адаптації у суспільство [2].

Про тяжкість і глибину психотравмуючого впливу дефекту дитини

на психіку батьків (особливо якщо цей дефект характеризується як виражений) свідчить і факт більш низької соціальної активності батьків розумово відсталих дітей у порівнянні з батьками інших категорій дітей. Так, в даний час існують асоціації, що поєднують батьків аутичних дітей, дітей з сенсорними порушеннями та ін. Високу активність проявляють батьки дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату, співпрацюючи з різними вітчизняними та закордонними інвалідними товариствами та організаціями. Як показує практика, батьки розумово відсталих дітей демонструють більш пасивну соціальну позицію, прагнення бути “в тіні”. Вони часто уникають декларування проблем дитини, особливо пов'язаних з її інтелектуальним дефектом [4].

У процесі виховання розумово відсталих дітей важливу роль відіграє правильне ставлення та поведінка батьків до проблем дитини. Аналіз літературних джерел та досвід роботи педагогів освітніх установ показує, що одні батьки надмірно опікують хвору дитину, передбачають її найменші бажання, виконують будь-які вимоги і навіть примхи. Така поведінка батьків створює ґрунт для виникнення у дітей таких небажаних рис характеру, як примхливість, упертість, пасивність і байдужість до всього що відбувається навколо [6].

У цих випадках у дітей різко знижується потреба в мовленнєвому спілкуванні, в оволодінні навичками самообслуговування, бажанні займатися ігровою, навчальною та будь-якою іншою діяльністю, спілкування з іншими дітьми.

Таким чином, батьки, маючи самі добрі спонукання, намагаються максимально допомогти своїй дитині, але надмірна гіперопіка приносить їй часто непоправної шкоди.

Інші батьки, навпаки, займають невинувато жорстку позицію у вихованні розумово відсталої дитини. Ці батьки вимагають від дитини неухильного виконання всіх завдань, вправ, розпоряджень, не враховуючи при цьому її психічних і фізичних можливостей. Нерідко при невиконанні дитиною цих вимог вдаються до покарань. В результаті подібної поведінки батьків у дітей виникають зайва плаксивість, дратівливість, підвищена збудливість, що ще більше погіршує фізичний і психічний стан. Як наслідок, у дітей відзначається розлад сну, нетримання сечі, посмикування в різних частинах тіла і навіть виникнення судом.

Батьки розумово відсталих дітей мають бути готові до того, що їх сім'ї не подібні до звичайних сімей. Розумово відсталі діти повільно досягають певних життєвих етапів та сприймання соціальних ролей, а іноді і зовсім не досягають. Такі сім'ї мають прагнути до підтримки контактів з родинами, які мають дітей з схожими захворюваннями. Адже така позиція батьків значно розширює кругозір і можливість

допомоги своїм дітям. Часто батьки створюють громадські організації, які вирішують проблеми дітей з особливими потребами по тому чи іншому захворюванню [1].

Частіше самі близькі родичі стають найкращими психотерапевтами, повертаючи віру в сенс життя і віру в самого себе у розумово відсталій дитині створюючи особливий психологічний клімат її існування у сім'ї та соціумі. Кожен успіх, кожне досягнення дитини - це успіх всієї родини.

Але картина світу для дорослих змінюється таким чином, що відбувається акцентування на проблемі вади одного з членів сім'ї і у вихованні батьки (частіше мати) вдаються до надмірного опікування, що гальмує розвиток дитячої активності, самостійності, впевненості в собі. Науковці вказують на те, що практикується приховування такої дитини вдома, щоб уберегти від небезпек вулиці, можливого поганого впливу. Це поглиблює природну ваду дитини, робить з неї соціального й психічного інваліда. Краща ситуація в селах, де будь-яка дитина, яка в фізичному плані "збережена", поступово змалечку долучається до побутової, хатньої та земельної роботи. Протягом певного (тривалого) періоду така дитина опановує елементарний вид діяльності та самообслуговування і відтак долучається до соціального життя.

Перед батьками прийняття ситуації життя з хворою дитиною, влаштування сімейного добробуту, планування часу роботи й відпочинку, реалізація або відмова від кар'єри – вирішення цих та багато інших питань постають як нагальні. Вони потребують вчасного конкретизування, переживання, вербалізації та певного вирішення.

При аналізі літературних джерел можна виділити ще одну особливість, що характеризує соціальну роль та поведінку значної частини батьків щодо виховання, розвитку та подолання проблем розумово відсталій дитини. Цю позицію можна назвати утриманською або безініціативною. Батьки вважають, що подоланням проблем їх дитини повинні займатися фахівці та співробітники установ, в яких їхні діти виховуються, навчаються або тривало лікуються і живуть [4].

Також, фактом, який негативно впливає у суспільстві на виховання у сім'ї розумово відсталій дитини є непереборний страх здорових людей перед чимось аномальним. Це дійсно перепона, яку потрібно подолати. Батькам необхідно не тільки підготувати свою дитину до життя в суспільстві здорових людей, але й підготувати суспільну думку до того, що така дитина – такий же повноцінний член суспільства, як і здорові діти.

В.Є. Турчінська зазначає, що процес соціалізації розумово відсталій дитини повинен здійснюватися обов'язково під контролем батьків з ранніх років життя. Така дитина має відвідувати спеціальні дитячі установи та мати можливість спілкуватись зі здоровими дітьми.

Це допомагає не тільки їй, але й навчає її малих однолітків сприйманню інвалідності не як чогось незвичного, від чого потрібно відокремитися. У дітей з раннього віку буде формуватися інша установка, ніж та, яка дуже часто зустрічається у їхніх батьків.

Таким чином, для розв'язання проблем соціалізації розумово відсталих дітей вирішити психологічні проблеми дитини та батьків. Головна проблема адаптації дітей з обмеженими можливостями закладена у суспільстві, в його ставленні до дітей з певними потребами як до рівноправних членів суспільства. Стабілізація такого соціального інституту, як сім'я, повинна здійснюватися як на державному рівні, так і на особистісному [5].

Дослідник В. Сатір відзначив два провідні аспекти соціальної ролі батьків, по-перше, дане поняття психологічне, по друге, воно тісно взаємопов'язано з поняттям “батьківська позиція”. Він вказує на те, що протягом всього життя людина грає або виконує різні соціальні ролі. Так, після народження дитини жінка стає матір'ю, а чоловік - батьком, тобто вони починають “виконувати” роль батьків по відношенню до своєї дитини. Дана роль “активно грається” до тих пір, поки діти потребують опіки старших. За дослідженням В. Сатіра, батьки розумово відсталих дітей можуть виступати в ролях трьох видів: “начальника”, “керівника і наставника” і “товариша”. Для деяких батьків, на думку В. Сатіра, поділу ролі не існує, та сама результативна з точки зору виховання роль батьків – наставників, що означає бути твердими, добрими, піднесеними, розуміючими батьками, постійно відчувати любов до дітей і керуватися реальністю, а не прагненням проявити владу.

Другий аспект поняття “соціальна роль батьків” безпосередньо взаємозалежний з поняттям “батьківська позиція”. Людина, існуючи в соціумі, виконує у своєму житті різні соціальні функції, в тому числі й функцію батьківства, початком реалізації якої служить народження власної дитини [2].

Батьківського позицією по відношенню до розумово відсталої дитини або виховної позицією батьків М. Земська називає характер певного емоційного ставлення батька і матері до дитини. Виховна батьківська позиція - це один з найважливіших факторів, що формують особистість розумово відсталої дитини та сприяє її успішній соціалізації.

У педагогічній науковій практиці існує таке поняття, як “Образ Я-Батько”, - динамічні (тобто здатні до змін) уявлення людини про себе як про вихователя рідних або нерідних розумово відсталих дітей, що має тенденцію розвитку з віком людини [3].

Дослідники виділили три рівні сформованості “Образу Я-Батько”:

1-й рівень - цілеспрямований (високий);

2-й рівень - усвідомлений (середній);

3-й рівень - стихійний (низький).

Кожен батько може провести самодіагностику і оцінити у себе рівень сформованості "Образу Я-Батько" розумово відсталого дитини за запропонованими нижче критеріям та ознакам. Наведемо їх.

Високий рівень, або цілеспрямований, означає, що людина повністю усвідомлює роль і значення батьківства в своєму особистому житті і в житті суспільства, володіє необхідним і достатнім комплексом батьківських знань і умінь, прагне отримати практичні навички роботи з розумово відсталими дітьми і знання про природу дефекту і особливості його розвитку, отримує радість від спілкування з дитиною, усвідомлює свою готовність до виховання таких дітей, має високосформовану спостережливість, відповідальність, врівноваженість, освіченість, контактність, готовність до любові і творче мислення, а також відчуває потребу постійно підвищувати свій рівень знань і вдосконалювати вміння з галузі батьківства.

Середній рівень, або усвідомлений, припускає, що людина в певній мірі усвідомлює важливість батьківської відповідальності, замислюється про себе як про батьків і вихователів власних дітей, проектує своє батьківське майбутнє, цікавиться проблемами і науково публіцистичної літературою про виховання і розвитку розумово відсталих дітей різного віку; людина вже має власну сім'ю та дітей відповідної категорії.

Низький, або стихійний, рівень сформованості "Образу Я-Батько" означає, що людина має уявлення про себе як про батька тільки з досвіду свого проживання в батьківській родині або з досвіду, отриманого в результаті спостереження за життям сімей, що виховують розумово відсталих дітей; знання та вміння з галузі батьківства отримані людиною стихійно, тому вони недостатньо повні і великі, як правило, людина не замислюється про себе як про батька розумово відсталих дітей, її мало цікавлять питання, пов'язані з вихованням та розвитком таких дітей [3].

Таким чином, можна зробити висновок, що батьки є відправною точкою розвитку розумово відсталого дитини. Тільки з допомогою батьків (їх любов'ю, терпінням, витримкою, добротою) можна допомогти дитині подолати свою недугу як у фізичному, так і в психічному плані. Робота педагогів освітніх установ буде найбільш ефективною і доцільною тільки при повноцінному і цілеспрямованому співробітництві сім'ї і школи.

У сім'ях, які виховують розумово відсталих дітей, формуються неадекватні міжособистісні стосунки та соціальна поведінка в силу різних причин. До факторів, що порушують сімейну атмосферу, що впливають на розвиток неконструктивних соціальних моделей дитячо-

батьківських і батьківсько-дитячих взаємин і типів виховання розумово відсталих дітей, можна віднести наступні:

1) характер і ступінь вираженості порушень у дитини, їх незворотність, тривалість і зовнішні прояви психофізичної недостатності;

2) особистісні особливості батьків (осіб, які їх заміщують), які загострюються в травматичних психічних ситуаціях (прояв тенденцій до розвитку акцентуацій або аномалій характеру);

3) ціннісні орієнтації батьків (осіб, які їх заміщують) і специфічний характер впливу батьківських установок на процес соціального виховання, їх залежність від сімейних, соціально-культурного рівня і освіченості батьків як вихователів; при цьому важливе значення у виборі батьками моделі соціального виховання мають їх психологічні особливості (авторитарний, невротичних, психосоматичний типи);

4) соціальне середовище та умови, які перешкоджають реалізації батьками своїх виховних завдань (наприклад, соціально-економічні катаклізми, що мають місце на сучасному етапі розвитку українського суспільства).

Також можна сказати, що обрання правильного виконання соціальних ролей батьками розумово відсталих дітей відіграє першорядну роль у подальшому становленні таких дітей у суспільстві. Тут важливе значення має такий фактор, як ставлення батьків до дітей, а також прийняття або неприйняття батьками дитини. Під особистісним прийняттям ми розуміємо цілісну систему різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються по відношенню до неї, особливостей сприйняття та розуміння характеру дитини, її вчинків. Це визнання права дитини на властиву їй індивідуальність, несхожість на інших, у тому числі несхожість на батьків. Також у рамках особистісного прийняття або неприйняття розумово відсталої дитини формується психологічний і емоційний стан батьків, та рівень спілкування у родині, коли з'являється така дитина. Особистісне прийняття або неприйняття батьками дефекту дитини також лежить в основі виховного впливу батьків і впливає на визначення батьками моделі виховання.

Отже, можна виділити такі соціально-психологічні особливості батьків розумово відсталих дітей.

По-перше, хвора дитина потребує більше матеріальних, духовних і фізичних затрат, ніж здорова.

По-друге, батьки розумово відсталих дітей дуже часто вдаються до надмірного опікування, що гальмує розвиток дитячої активності, самостійності, впевненості в собі.

По-третє, стадії розвитку сімей дітей, що виховують розумово

відсталіх дітей не подібні до стадій розвитку звичайних сімей. Такі діти повільно досягають певних життєвих етапів та виконання соціальних ролей, а іноді і зовсім не досягають.

Шляхами батьківської організації процесу соціальної адаптації розумово відсталіх дітей можуть бути:

- вивчення батьками соціальної природи розвитку особистості дитини;
- забезпечення впливу різних видів діяльності на соціальний розвиток дітей;
- забезпечення правильно спрямованого впливу мікро- і макросередовища на розвиток соціальних навичок у дітей;
- виховувати позитивні якості поведінки дитини;
- вчити дітей самостійно ставити задачі та виконувати їх.

Список використаних джерел

1. Борщевська Л.В. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами / Борщевська Л.В., Зіброва А.В., Іванова І.Б. та ін. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 1999. – 79 с.
2. Мастюкова Е.М. Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии / Е. М. Мастюкова, А.Г. Московкина. – М. : Владос, 2003. – 408 с.
2. Мишина Г.А. Пути формирования сотрудничества родителей с детьми раннего возраста с отклонениями в развитии: автореф. дис. канд. пед. наук / Г.А. Мишина. – М., 1998. – 18 с.
3. Ткачева В.В. О некоторых проблемах семей, воспитывающих детей с отклонениями в развитии / В.В. Ткачева // Дефектология. – 1998. – № 4. – С. 3-9.
4. Турчінська В.Є. Про організацію соціально-психологічної підтримки розумово відсталіх / В.Є. Турчінська - К.: Освіта, 1995. – 125 с.
5. Чарова О.Б. Особенности материнского отношения к ребёнку с интеллектуальным недоразвитием / О.Б. Чарова, Е.А. Савина // Дефектология. – 1999. – №5. – С. 34-39

This article examines some problems of education of mentally retarded children demonstrated social role of parents in the upbringing of children in this category.

Keywords: mentally retarded children, education, parents, socialization.

Отримано 25.2. 2012